

"Azerbaycan Dövri Metbuatı 1832-1920 Bibliyografiya" Adlı Yayına Göre Azerbaycan Dergileri (1832-1920)

Fahri Sakal*

Özet

Matbuat ve onun bir dalı olan dergiler sadece kültürel konular için değil, tarihin bütün alanlarında temel kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan'ın hem siyasi hem de kültürel tarihi için çok önemli olan basın ve dergiler Türkiye'de yeterince tanınmamakta, dolayısıyla çalışmalarda kullanılmamaktadır. Azerbaycan Bilimler Akademisi yayını olan "Azerbaycan Dövri Metbuatı 1832-1920 Bibliyografiya, Bakı 1987" adlı çalışmayı esas alarak adı geçen dönemdeki Azerbaycan ve Gürcistan'da çıkmış Journaller (Dergiler) bu yazıda kısaca tanıtılmıştır.

Yazıda alfabetik sırayla dergiler, redaktörleri, naşirleri ve muharrir heyeti tanıtılmış; ayrıca derginin yayın politikası, hangi tür yazılar neşr edildiği ve ideolojik istikameti hakkında bilgiler verilmiştir. Bibliyografiya Sovyet dönemi ürünü olduğu için milli hassasiyeti olan aydınlar ve muharrirler zemmedilerek anlatılmış, buna karşılık Bolşevikliğe hizmet edenler takdirkar ifadelerle sunulmuştur. Bu durum gerektiğinde metin içinde gerekirse dipnotlarda okuyucuya hatırlatılmıştır.

Yazarların ve dergilerin isimleri aslı şeklini bozmamak için Azerbaycan imlasına göre yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Gürcistan, Matbuat, Dergi, Jurnal

Azerbaijani Journals According to the Publication Entitled "Azerbaycan Dövri Metbuatı 1832-1920 Bibliyografiya"

Abstract

Press and one of its branches, articles are considered to be one of the main sources in all areas of history, not just for cultural issues. The press and journals which are very important for both political and cultural history of Azerbaijan are well known in Turkey and therefore are not used in studies. In this article, based on the work of the Azerbaijan Academy of Sciences entitled "Azerbaycan Dövri Metbuatı 1832-1920 Bibliyografiya, Bakı 1987", the

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fahris56@hotmail.com. (ORCID ID: 0000-0003-3167-8327).

(Makale Gönderim Tarihi: 23.05.2017, Makale Kabul Tarihi: 23.07.2017).

journals published in Azerbaijan and Georgia in this period are briefly introduced.

In the article, it is presented in alphabetical order the journals, their editorials, publisher and journalists and given information about the publishing policy of the journals, the types of articles and the ideological direction. As the bibliography was from the Soviet era, the nationalist intellectuals and authors was not included, but those who served the Bolsheviks were presented with delicate expressions. It is reminded to the reader in the footnotes in the text when necessary.

The names of the authors and the magazines are written according to the Azerbaijani name in order not to change the original form.

Keywords: Azerbaijan, Georgia, Publications, Magazine, Journal

Giriş

Bir ülkenin siyasî, iktisadî, içtimaî, kültürel ve medenî tarihini öğrenmek için süreli yayınların ehemmiyeti bilinmektedir. Son yıllarda bağımsızlığının da etkisiyle Türkiye - Azerbaycan münasebetleri çok hızla geliştiği halde, maalesef Azerbaycan Türkiye'de yeterince tanınmamaktadır. Özellikle Azerbaycan'da Bolşevik hakimiyetine kadar çıkarılan gazete ve dergiler çok iyi korunamamış, farklı yerlerdeki kütüphanelerde dağınık halde kalmışlar; belki de Sovyet döneminde bazı yayınlar yok edilmiş olabilir. Bu hal araştırmacılar için büyük zorluklar çıkarmaktadır. Bu zorluğu aşmak için Sovyet döneminde Azerbaycan basın tarihi ile ilgili bir bibliyografya kitabı¹ basılmıştır. Biz bu **Bibliyografya**'dan çıkardığımız bilgilerle Azerbaycan Dergiciliği (Jurnalculığı) tarihinin başlangıcı olan 1832'den 1920 yılına kadar olan dönemini Türkiye ve Azerbaycan dışındaki araştırmacıların istifadesine sunmayı istiyoruz.

İncelediğimiz ve yararlandığımız eser hakkında tertipçiler tarafından şu bilgi verilmiştir: Bibliyografya 1832-1920 yılları arasında Azerbaycan'da Rus, Ermeni, Gürcü ve başka dillerde yayınlanan 400'ün üzerinde süreli yayını ihata etmektedir. 60 ve 70'li yıllarda Azerbaycan

¹ Nazim Ahundov (Tertib eden), *Azerbaycan Dövri Metbuatı 1832-1920 Bibliyografiya*, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Yay. Bakı 1987. (Bundan sonra *Bibliyografiya* olarak geçecektir.)

matbuat tarihi ile ilgili bir hayli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri A. Hüseynov ve N. Mangasarova'nın "**Azerbaycan Bolşevik Dövrü Metbuatı 1904-Aprel 1920**", Bakü 1964. Ayrıca bu istikamette H. Refiyev **Tekamül ve Yoldaşı**, R. Mahmudov Bolşevik Hümmed gazetelerine dair tetkikleri yayınlanmıştır. Rusça ve Ermenice yayınlarla ilgili bölüm Hüseynov ve Mangasatova'nın adı geçen eserinden alınmıştır. Ayrıca E. Abid, R. Memmedli, ř. Hüseynov, A. Zeynalov, S. Hüseynov, V. Memmedov, ř. Novruzov ve başka bazı kişilerin çalışmalarından yararlanılmıştır. Azerbaycan matbuatı tarihi için belli başlı şu çalışmalar araştırmacıların unutmaması gereken eserlerdir. E. Abid, F. Gasızmzade, M. İbrahimov, Mir Celal, E. Mirehmedov, H. Vezirov, H. şahgeldiyev, ř. Hüseynov, A. Hüseynov, N.Y. Makayev, N. Zeynalov, S. Eliyev, S. Garayev, N. Bağırov ve başkalarının eserleri de mebcuttur.²

Çalışmada yayınların sorumluları ile birlikte yazarları ve döneme göre farklı yayın politikaları, yayın yerleri sayıları hakkında bilgiler verilmiştir.

Bibliyografya şu bölümlerden oluşmuştur:

Jurnaller (Azerbaycan Türkçesinde), s. 5-29. (Rusçada) s.30-48, Ermenicede, s.49-55.

Gazeteler: (Azerbaycan Türkçesinde) s.56-125.

Rus dilinde s.126-174.

Ermeni dilinde s.174-183.

İlave: Güney Azerbaycan'da çıkmış süreli yayınlar s. 184-193. (Bu liste tahmini bilgilere göre düzenlenmiştir.)

Biz bu çalışmada Azeri dergiler/Jurnaller tarihinin bu ilk dönemdeki ürünlerini sunuyoruz. Türkiye'de de tanınan birçok Azerbaycanlı aydın/ziyalının ilk yazıları da böylece yayımlandıkları dergilerle birlikte tanınmış olacaktır.³ Dönemin dergileri Arap Alfabesi ve Azerbaycan

² *Bibliyografiya*, s.1-2.

³ Türkiye ve Azerbaycan arasındaki imla, şive ve lehçe farklarından dolayı çok yerde isimlerin yazılmasında bazı sorunlar yaşanmıştır. Biz isimlerin yazılmasında Türkiye'deki usullere dönüştürmeden Azeri aslını kullandık. Zira bu yazılışları kullanarak Azerbaycan'da veya internet ortamında arama yapacak olanların karşısına isimler o

Türkçesi ile yazılmış olduğundan bibliyografyada Arabî orijinal yazılışları ile Kiril Alfabesinin Azerbaycan versiyonundaki yazılışlar beraber verilmiştir.

Jurnaller

1-Azerbaycan Hökümetinin Ahbarı:

Aylık bülten. Arabî alfabe ile aylık olarak Bakü'de neşredilmiştir. Müsavat Hökümetinin karar, kanun ve "serencâmlarını" ilan eden organıdır. 1918-1920 Azerbaycan ve Rus dilindedir. Nüshaları elde edilememiştir.⁴

2- Arı:

Haftalık pazar günleri çıkar. 1910-1911 Bakü. 8 s. 1500 nüsha.

Bakü'de Dadaş Bünyadzade'nin redaktörlüğü, E. Eliyev'in naşirliği ile neşre başlamıştır. Dadaş Bünyadzade (Arı)⁵, Hacağa Abbasov (Garingulubey), Mir Mahmud Kazimovski (Mollaperest Hemşeri), Mir Ehmed Dadaşzade (Teke) ve E. Memmedov yazmışlardır.

3-Baba-yı Emir:

Haftalık satira⁶ jurnalı, 1915-16 Bakü, 8 s. 2000 nüsha.

Molla Nesreddin'cilerin ananelerini sürdürmüştür. C. Cabbarlı (Beçe Eyyar, Geyur Eyyar vs) E. Müznib (Baba-yı Emir, Baba Nesim, Gesim vs), Ni'met Vezir (Eyyarı meş'el) E. Abid (Bahir Eyyar Gozgurab), H. İ. Gasimov (Baharievvel, Mirze Sencerani, Sahir Eyyar), Ağadadaş Müniri (Eyyarı Müniri), Bayrameli Abbaszade (Zurnacı), Mikail Seydi (egreb) ve

haliyle çıkacaktır. Üstelik bazı kısaltmalarda ismin açık halini bilemiyorsak onu değiştiremeyeceğimiz açıktır. Mesela E. diye kısaltılan isimler bizde Ali, orada Eli diye yazılan isimler olabileceği gibi başka bir isim de olabilir. Yani ismi kısaltılan yazar çok meşhur değilse, diğer bir deyişle tam adını bilmiyorsak o isim başka olabilir. Bunlardan dolayı kısaltmalarda ve her türlü yazılışta bir kargaşaya sebep olmamak için Azerbaycan imlasına sadık kaldık.

⁴ Bibliyografyayı hazırlayanların notudur. Bugün kayıp nüshaları elde var mıdır? Bilemiyoruz.

⁵ İsimlerden sonra parantez içinde yazılanlar ilgili muharririn o dergide o yazı için kullandığı mahlasıdır.

⁶ Satira, satire, satirik... Yergi, hiciv, taşlama ve bunlarla karışık mizah yazıları türüdür. Azerbaycan edebiyatında bu tarz çok ilerlemiştir.

Ebdülvahab Mirağazade (Darışgene), Bedreddin Sayıdzade (İyne, Berg Eyyar), Elisettar İbrahimov (Haramzade), E.Nezmi, E. Mehzun, H.S. Seyyah vs yazmışlardır.

4-Bayrak-ı Adalet/Beyreg-i Edalet:

Haftalık içtimaî, siyasî edebî, iktisadî jurnal. İran Sosyal Demokrat "Adalet" teşkilatının yayın organı. Bakü 1917.

Güney Kafkasya "fehlelerine Bolşevizm'i aşlamıştır." Dergi İran'da etkili olmuş, İran ve Güney Azerbaycan'da Marksist devrim için çalışmış, o yerlerden gelen okur mektuplarını da yayınlamıştır. Yazar kadrosu olarak H. Cavid, Gulam Hüseyin İsmailzade (Neyyiri-Nuri), E. Gafarzade Cenneti, Bedreddin el Hüseyini, İbn Sahip Erdebili, Safi Tebrizi, Seyyid Ebdülhüseyin Hazin, M. Hadi, Hacı Eli Perişan, Ehmed Emirov gibi isimler görülüyor.

Dergide F. Schiller'den A. Dumas'ya kadar batı edebiyatından örnekler de sunulmuştur.

Güney Azerbaycan'dan Kuzeye gelen işçilere komünist propagandası yaptırmak için Azerbaycan KP'nin görevlendirdiği Adalet teşkilatının yayın organı olarak çalıştığı anlaşılıyor.

5-Behlül:

Siyasi, fenni, edebi, iktisadi, içtimai satira jurnalı. Bakü 1907. 1000 nüsha olarak mevcut.

Redaktör ve sermuharrir E. Eliyev (Behlül). Yazarlar: Mirza E. Sabir, E. Nezmi, Ebulhalig Cenneti (Düzehi), Molla Sadık Rahil Süleymanzade (Nâhalef), E. Razi (Düdük), M. H. Zeynalov (derdimend), G. B. Canibeyov.

Molla Nesreddin geleneğini başarı ile sürdürmüştür.

6-Burhan-ı Hegiget:

Ayda iki kere, edebi, siyasi, tarihi, ilmi ve fenni jurnal. Revan 1917. 8 s. 500 nüsha.

Müdür ve muharriri Eli Hacı Zeynelabidinzade Rahimov (Mezhun), naşiri Hesên Mirzezade (Eliyev).

Muharrirler: E. Mehzun, Cabbar Esgerzade/Aciz İrevanî, Abdülhag Mehrül'nisa/Seri Hanım, T. Fikret, E. Se'di, Tehsin Nahid, H. Remzi, Tehsin İrevani, Mirza Cabbar Memedov ve başkaları maarifçi-realist çizgide yayın yapmışlardır.

7- Gardaş Kömeyi:

Siyasi, edebi, içtimai jurnal. Bakü 1917. 72 s. 6000 nüsha.

Mecmuada şu müellifler şiir, hikaye, piyes ve makaleler yazmışlardır. Bunlar Abbas Sehhet, Abdulla Şaik, H. Cavid, Eli Nezmi, Ömer Faik, H. Ne'manzade, Ehmed Cevad, Hüseyin Mirzacamalov, Sabit Manafzade, Eli S. Hüseyinzade, Eli Yusifzade, Hacı Selim S.Gasımzade, F. Köçerli, Salman Mümtaz, E. Hagverdiev, M.S. Ordubadi, Seyyid Hüseyin, C. Cabbarlı, E.M. Hüseyinzade, Şefige Efendizade, T. Ş. Simurg, E. Şevgi, B. Seyitzade, Nimet Vezir, A. Nerimanbeyova, O. Oruçov, Halil İbrahim, Hacı İbrahim Gasımov, R. Yusifzade, F. Kerim, E.Cevdet vs.

8-Gurtuluş:

İki haftalık edebi içtimai, fenni, iktisadi Türk jurnalı. Bakü 1915. 8 s. 2000 nüsha.

Edebi, bedii ve tenkidi edebiyat numunelerini derc ederdi.

Muharrirler: M. E. Sabir, A. Sehhet, H. Cavid, E. Şevki, A. Şaig, N. Vezir, S. Hüseyin, C. Cabbarlı, V. Settaroğlu, Aşig Nihanî, İdris ve başkalarının tercüme ve telifleri derc olunmuştur.

9-Gurtuluş:

İki haftalık edebî, içtimaî, fennî ve iktisadî jurnal; 1915 'deki Gurtuluş'un devamcisıdır. Bakü 1920

12 s. 2000 nüsha.

Yazarları A. Sehhet, A. Şaig, H. Cavid, E. Cevad, S. Mümtaz, S. Hüsayin, C. Cabbarlı, F. Sacid, E. Yusif, Balagardaş Mürşid, Gurban Musazade, Celal Sahir, Abdurrahman Daî, E.Fehmi, Ebdulvahap Seyid Zerger, Rızaguli Me'sumzade, Abdurrahman Daî gibi muhtelif edebî ve siyasî dünya görüşlü yazarların çalışmaları neşr olunmuştur.

10-Gurtuluş Yolu:

Ayda iki defa neşr olunan içtimaî, iktisadî ve edebî jurnal. "Azerbaycan Kooperasiya İttifakının organı". Bakü 1920. 16 s. 1000 nüsha.

Radaktörü Eliejder Seyidzade, 5. nüshadan sonra E. E. Heyderzade'dir. Jurnal Azerbaycan'da kooperatifçiliğin gelişmesi için çalışmış, 2. nüshası Azerbaycan'da Sovyet idaresinin kurulmasından sonra çıkmıştır.

11-Debistan:

İki haftalık uşak jurnalı. Bakü 1906-1908. 16 s. 2000 nüsha.

16 Nisan 1906 tarihinde Azerbaycan'ın ilk "uşak jurnalı" çıkmaya başlamıştır. "Musavver Türk Azerbaycan Jurnalı" ifadesiyle okurlara sunulmuştur. Azerbaycan edebi ve fikri çevreleri Jurnalaya yazılar yazmışlardır. Yazarlar Nizami Gencevî, S. E. Şirvanî, Hesenbey Zerdabî, M. E. Sabir, A. Şaig, M. Hadî, A. Sehhet, S. E. Ganizade, E. İ. Caferzade, Sagire Hanım Efendizade, R. Efendizade, M. Haçinski, H. Abbasov, İ. T. Musayev, F. Köçerli, G. Reşad, F. Agayev.

Kaynağımız olan Bibliyografiye'yi hazırlayanların Debistan ve benzeri milli duruşu olan yayınlara ve milli kültür değerlerine bakışı şu ifadeden bellidir: "Dini muhafazakar ziyalılardan E. Hüsayinzade, M. H. Güdsî, M. H. Tahirzade ve H. Ağayev'in de yazılarına yer vermesi jurnalın maarifperver ve demokratik istikametine zarar vermiştir."⁷

Jurnal "Validelere mehsus verege"⁸ adlı bir ilave de çıkarmaktadır.

Eserde Rus, Türk ve dünya edebiyatı ürünlerine de yer verilmiştir. Puşkin, Muallim Naci, E. Hamid, İbn Sina, V. Hügo, Namıg Kemal, Hafız Şirazî gibi yazarların yazıları da çevrilerek yayınlanmıştır.

12-Dirilik:

İki haftalık dergi, Bakü 1914-1916. 16 s. 1000 nüsha.

Yazarları E. Münib, M. E. Resülzade, A. Gaferzade Cenneti, İsmailbey Gasprinski (Gaspıralı), Emin Abid Müttalibzade, Mikail Seydi,

⁷ Görüldüğü üzere "dini, muhafazakar" veya "Türk" gazetesi olduğunuzu ilan ederseniz bu "maarifperver" ve "demokrat" olmanıza engel sayılıyor.

⁸ Validelere mahsus varaka (varaka: kağıt, burada ilave anlamında).

H. Zeynalı, C. Aciz, Mir Mahmud Nuri-Elieskerzade-, E. Vahid, B. Seyidzade (Hüseyn), E. Settar İbrahimov, Saltanat Ahundzade, E. Abbas Rızayev ve Mehemmed Hilal...

13-El Heyatı:

15 Günlük, Bakü 1918, 16 cilt, 1500 nüsha.

Redaktör: N. Nerimanov, D. Bünyadzade, S. M. Efendiyev, S. Hüseyinov vs. Yazarları arasında A.Yusifzade, N. Vezirov, D. Bünyadzade gibi isimler de vardır. Hümmetçi Bolşevikler tarafından neşr edilmiştir.

14-Efkar-ı Müellimîn:

İki Haftalık, Genç Türk Muallimler Cemiyeti'nin yayın organı. Gence 1335/1919.

20 s. 500 nüsha.

Yazarlar: E. Nezmi, Mikail Refizade (redaktörler), Asya Hanım Ahundzade, Halil Seyyid, Halid Seyid, Huraman Hanım Ağazade, İ. Oruçzade, Behram Melik Musazade, Müellim Cavid ve başkalarının şiir, hikaye ve makaleleri neşr olunmuştur. Gençlerin eğitimi gibi hususlara da temas eden mecmuada "*teessüf ki milletçilik meyillerine, sınıf barışdırıcılık ideyalarına yer verilmiştir*".⁹

15- Zenbur:

Haftalık dergi, Bakü 1909-1910.

Farklı zaman ve sayılarda farklı redaktörleri olmuştur. Ebdülhalik Ahundov'un çıkardığı satira (mizah) dergisidir. Molla Nesreddin istikametinde yayın yapmıştır. Yayın kadrosu M.E. Sabir, E. Nezmi, Mirza G. İsmailov, E. Ezmzade, M. Elibeyov, C. E. İrevani, M. H. Zeynalov, H. Mirzayev, H. Semedov, M. E. Ahundov, H. C. Gasımzade, C. Bünyadzade.

⁹ *Bibliyografiya*, s. 12. Sovyet dönemi siyasi-ideolojik literatüründe esas olan sınıf kavgasını teşvik ve tahrik olduğundan, "sınıf barışdırıcılığı" ideolojik bir suç sayılırdı. İşçi sınıfının düşmanlarıyla barışmasını istemek devrim coşku ve iradesini zayıflatacağından hoş karşılanmıyordu.

"İngilabî ve demokratik ideyalar seviyesine istese de yüksele bilmemiştir"¹⁰

16- Zenbur:

Haftalık satira jurnalı. 8. s. 24 sayı çıkmıştır. Türk Neşriyatı Birliği tarafından (Bakü 1919) çıkarılmıştır.

E. Ezimzade, E. Nezmi, M. E. Sitgi, Mirze Mehdi Elesgerzade, E. Müznip, S. Mensur ve başkalarının şiir ve yazıları görülmektedir.

"Jurnal halkı aldatan tacirleri, "padişahlık yerışı yeriye naçalnikleri", "müstebit çinovnikleri", "külek haradan esse o terefe yönelen firge reislerini" tenkit etse de siyasi hadiselerden düzgün netice çihara bilmeyerek zıddiyetlere yol verirdi. Çünkü jurnalın naşirleri halkın "hoşbahtlıklarını Meclisi Mebusan'da ve sonra Meclis-i Müessesan'da görüpdüler. İngiliz emperyalistlerini tenkit etmiştir."

"Ezimzade'nin resimleri demokratik mahiyette" imiş. Ezimzade 16. sayıda V. İ. Lenin'in bir resmini yayınlayarak onu okuyuculara "öz ideyaları ile şehirler feth eden Çar generalları ve sahipkârlarını öz garşısında diz çöktüren bir ingilap rehberi" gibi takdim etmiştir.¹¹

17- Zehmet Heyatı:

Haftalık, Bakü 1919. 8 s. 1000 nüsha. Edebi, siyasi ve iktisadi dergidir.

Kooperatifçiliğe ağırlık vermiştir. Müslümanlar arasında kooperatifçiliği geliştirmeye çalışmıştır. E. Vahid süreklî muharriridir.

18- Yeni Füyûzât:

Haftalık, edebi, siyasi ve içtimai jurnal. 8 s. 1000 nüsha Bakü 1910-1911.

Başredaktörü Ehmed Kamal, redaktörü Eli Paşa Hüseyinzade (Sebur) olmuştur. Azerbaycan milli burjuvaziyasına hizmet edirdi.

Muharrirleri: M. E. Sabir, A. Şaig, E. Kamal, E. Müznip, Ahund Yusif Talibzade, Eli P. Hüseyinzade, Namig Kamal, Mişan Hüseyinzade,

¹⁰ *Bibliyografiya*, s. 12.

¹¹ *Bibliyografiya*, s. 13.

Mehemmed Sadıg Ahundov, E. Daizade, Yusif Melikov ve başka müelliflerin bedii ve publisist yazıları derc olunmuştur.

19- Yoldaş:

Haftalık edebi, siyasi, içtimai, iktisadi jurnal. Bakü 1920.

Radaktörü: Seyit Cafer Cavadzade, müellifler Cavadzade, Ruhulla Ahundov, Yusif Elizade, Ne'met Besir hacıyev, Hesen Ziya, Memmedeli Nasir ve başkaları siyasi, publisist ve bedii eserlerle yer almışlardır. "*Bu eserlerde Müsavat Hökümetinin halka zıd siyaseti, başka burjuva - milletçi partiyaların eksinkılabi mövgeyi keskin tenkit olunurdu.*"¹² Dergi 20 Şubat 1920 tarihli sayısında Kızılıordu'nun Vatandaş Muharebesi zaferini sevinçle tasvir etmiş ve Azerbaycan halkının azadlık saatinin yaklaştığını müjdelemiş! Tahsil hayatı, gençlik ve kadınların içtimai medeni hayata çekilmesi konularında Edebiyyat ve Felyeton eklerinde yazılar ve şiirler çıkmıştır.

20- Kel Niyyet:

Haftalık içtimai-siyasi, edebi satira jurnalı. 8 s. 1000 nüsha, Bakü 1912-13.

Molla Nesreddin yolunu takip eder. Halkın milli şuurunu uyandırmaya çalışırdı. Sahifelerinde iç ve dış haberler, Kafkas haberleri, mektuplar, felsefi yazılar ve şiirler de bulunurdu. Redaktörü H. İ. Gasimov, naşiri S. Hüseyin idi. Muharrirler: A. Sehet, S. Mümtaz, S. Hüseyin, E. Müznib, E. Ezimzade, H. İ. Gosimov vs dirler.

21- Gençler Yurdu:

Önceleri haftalık, sonra 15 günlük içtimai-siyasi, edebi jurnal. Tiflis 1918.

Müsavat Partisinin görüşünü yayan "*milletçi eksingilabi*"¹³ yayın yapan dergi. Başredaktörleri M. B. Memmedzade, T. F. Hacızade; naşiri Gençler Cemiyeti idi.

22-Lek-Lek:

¹² *Bibliyografiya*, s.15.

¹³ İnkılap karşıtı.

Haftalık jurnal, İrevan 1914, Türk dilinde. Molla Nesreddin edebi geleneğini devam ettirmiştir. Naşir ve redaktörünü M. Mirfetullayev ve Cabbar Eskerzade yapmışlardır. Yazarlar arasında C. Eskerzade Aciz, Eli Mehzun Rahimov, M. S. Ordubadi, M. Mirfetullayev ve başkaları görülmektedir.

23- Medeniyet:

Aylık edebi ilmi jurnal, Bakü 1920.

24- Mezeli:

Haftalık satirik jurnal, Bakü 1914-15, s. 8, 1000 nüsha. Naşir ve redaktör Haşim Bey Vezirov, sonraları H. İ. Gasimov redaktörlüğü üstlenmiştir.

Molla Nesreddin çizgisinde görülen dergide baş ressam Ezim Ezimzade yanında C. Cabbarlı, E. Gemküsar, E. Müznip, Abdülhalig Yusif, H. İ. Gasimov, Hacı Selim Gasımzade, C. Eskerzade İrevani ve başkaları yazmışlardır. Mevcut kusurları tenkit etmiş, lakin Molla Nesreddin'in inkılapçı ve demokratik anlayışına yükselememiştir.

25-Mekteb:

İki haftada bir neşr olunan ahlaki, ilmi ve edebi jurnal. Bakü 1911-20. 16 s, 1000 nüsha.

Mekteb'in neşri Debistan ve rehber jurnallarının neşrinden sonra Azerbaycan çocuk edebiyatı alanında görkemli bir hadise olmuştur. "Müellim ve şakirtler için" neşr olunan Gafur Reşad Mirzade ve Ebdürrahman Efendizade'nin naşirliği ve redaktörlüğü altında çıkmıştır. Muharrirler M. E. Sabir, H. Zerdabî, N. Nerimanov, A. Sehhet, M. Hadî, S.S. Ahundov, H. Cavid, A. Şaig, F. Köçerli, C. Cebrailbeyli, E. Müznib, R. Efendizade, C. Bünyadzade, Abdulla Sur, Eli Settar İbahimov, E. Safa, Ağeli Gasimov, Ş. Efendizade, İ. Gabulov, A. Mirzade, Gevher Şevgiyye, M. Eliyev, E. Fehmi, Eli Elevî, M. Garayev, İ. İsrailbeyov vs. Mektep sayfalarında insanlığın yetiştirdiği meşhur ilim ve sanat büyüklerinin tercümei hali ve eserlerinden nünuneler derç olunmuştur. İlim, sanat, eğitim ve sair faydalı alanlarda derginin yazıları mekteplerde ders materyali olarak kullanılacak kadar açık, ilmi ve dürüst görülmüştür.

26-Meş'el:

Haftada bir neşr olunan legal Bolşevik satira journalı. Bakü 1919-20. 8 s, 1000 nüsha. Azerbaycan'ın sovyetleşmesi için çalışan Bolşevik yayın organı. E. H. Garayev'in redaktorluğu altında çıkmıştır. Muellifler Garayev (Bineva, Bineva bey), E. Ezimzade (E.E), Hacı Selim Gasımzade (Edibül hükema), S. C. Cevadzade(Ecül), Ağababa Yusifzade, Bayrameli Abbaszade (Hammal Gülzari Serabî), Ağahüseyn Resulzade, Eli Settari İbrahimov, Ni'met Vezir, Salman Nerimanov gibi yazarların satirik ve yumoristik (mizahi-nükteli) eserleri yayınlanmıştır. Satirik eserlerde M. E. Sabir'den geniş ölçüde istifade olunmuştur. Bu eserlerde Müsavat burjuva mülkedar kuruluşunun planları ve Güney Kafkasya'daki burjuva partilerinin halka zıt siyasetleri cesaretle ifşa edilmiştir.

27- Mirat:

Satira journalı, Bakü 1910, 8 s. 1000 nüsha. Molla Nesreddin mektebinin devamcısı olan dergi E.A. Tagizade'nin redaksiyası altında çıkarılmıştır. Resimli ve karikatürlüdür. H.Vezirov(Derviş) E. Ezimzade, E. Tagizade, Baha Seid (B.S) vesaire.

28- Molla Nesreddin:

Haftalık satira journalı, Tiflis, Tebriz, Bakü, 1906-1931. 8-12 s. 2000-5000 nüsha. Azerbaycan'ın çok ünlü mizah dergisi 1906-1914 ve 1017 de Tiflis, 1921 Tebriz ve 1922-31 arasında Bakü'de neşredilmiştir.

“Molla Nesreddin Azerbaycan ingilabî demokratik edebiyatının ve içtimai fikrinin bayraktarıdır.” Celil Memmedguluzade daimi redaktörü idi. 1913-17 arasında ikinci redaktör olarak Eligulu Necefov Gemkusal olmuştur. Ömer Faik Nu'manzade ilk yıllarda Memmedguluzade'ye redaktörlükte yardımcıydı. Molla Nesreddin etrafında 20 asır tenkidi ve realist edebiyatının esas temsilcileri toplanmıştır. Muharripler C. Memmedguluzade (Molla Nesreddin be s.), M. E. Sabir (Hophop be s.), Ö. F. Nu'manzade, E. Hagverdiyev (Hortdan ve s.) M. S. Ordubadî (Herdemheyal ve s.), E. Nezmi (Meşedi Sicimgulu ve s.), E. Gemkusal (Jüvellağı) gibi kalem ustaları vardı. Dergi sayfalarında aralıksız yazanlar S. M. Eskerov (Salman Mümtaz-red.), G. Şerifzade, S. Manafzade, F. Köçerli, M. H. Zeynalov, C. E. Aciz, E. Müznib, B. Abbaszade gibi başkaları da vardır. Bazı yazarlar ise gizli imzalarla çıkmıştır. (Bunlar için bkz. G. Memmedli, İmzalar, Bakı 1977, s.119). Dergide çağının -Azeri,

Gürcü, Rus ve başka milletlerden- usta resim ve karikatür sanatçılarının eserleri de görülmektedir. Molla Nesreddin çarizme, burjuva mülk ağalarına ve fanatizme karşı barışmaz kavgalar yapan M. E. Sabir'in inkılabçı satirasına geniş yer vermiştir. Dergi bu yayın politikasıyla geniş bir satirik jurnalistika mektebi yaratmıştır. Bu manada milletlerarası bir etkiye sahip olmuş ve Ortadoğu'da ingilabi azadlık ve demokratlık hareketlerine ciddi katkısı olmuştur. Bu dergi hakkında Azerbaycan ve Gürcistan'da çalışmalar yapılmış, makale ve kitaplar yazılmıştır.

29- Ovrag-ı Nefise:

Aylık edebiyat ve incesanat jurnalı, 12 s. 500 nüsha. Bakü 1919. Redaktörler: Ü. Hacıbeyli ve E. Müznib. Edebiyat ve güzel sanatlar hâdimlerinin hayat hikâyeleri, şiirler, tiyatro, musıkî, kadim mimarlık abideleri üzerine makaleler neşr etmişlerdir. M. P. Vakıf, M. F. Ahundov, E. Nebati, T. Fikret, H. Vezirov, E. Vahid, H. Ereblinski, E. Hüseyinzade, A. M. Şerifzade ve başkaları sürekli yazar kadrosunu oluşturmuşlardır. Ayrıca jurnala Z. Hacıbeyov, H. İ. Gasımov, F. Köçerli, E. Müznib, C. Cebrailbeyov, E. Şevgi ve başkaları da iştirak etmiştir.

30- Rehber:

Aylık Türk jurnalı, Azerbaycan Maarifperver ziyalılarının organı. 16 s, 1000 nüsha. 1906-1907 Bakü. Red. Mahmudbey Mahmudbeyov, Muharrirleri M. E. Sabir, A. Sehhet, F. Köçerli, İ. A. Krilov, E. Firdovsi, M. Haçinski ve başkalarıdır. Kafkasya ve bilumum Rusya Müslümanlarının maişetinden ve edebiyatından, usul-i talim ve terbiyeden bahseder.

31- Rus-İran Dostu:

Haftalık siyasi içtimai ve ticaret jurnalı. Rus ve Azerbaycan dillerinde 12 s. Bakü 1911. Redaktörler: C. İ. Ter-Grigirov, A. M. Eleskerov, G. K. Mogilyev idi.

32-Tartan-Partan:

Haftalık satira jurnalı, 8 s. 500 nüsha. Tiflis 1918. Eli H. Garayev, E. Hagvediyev, "millî hükümetleri" tenkid edip, Azeri, Ermeni ve Gürcü halklarını kardeşliğe çağırmaya ve İngiliz müdahalesini ifşaya çalışmıştır. E. H Garayev (Tartan Partan), E. Hagverdiyev (Hekim Nun-i Seğir), adıyla yazmışlardır.

33- Tûtî:

Haftalık jurnal, Bakü 1914-17. Cefer Bünyadzade'nin redaktörlüğü altında ve T. Nagiyev'in naşirliğinde çıkmıştır.

Dergide aile toplum ve benzeri sosyolojik mevzular da işlenmiştir. I. Dünya harbi yıllarında halkın çektiği acıları da ele almıştır. Şifahi halk edebiyatı, mahnılar, atalar sözü ve benzeri alanlarda yazılar yayınlanmıştır. Molla Nesreddin satirik jurnalı geleneğini takip ve maarifçi tavrını sergilemiştir. Başmuharrir Semed Mensur, muharrirleri M. S. Ordubadi, E. Vahid (Möhkem), S. Hüseyin (Evam, Adam, Ağa Tuti), S. Mümtaz (Çalağan), Behlül Danenede, E. Nezmi(o...), C. Cabbarlı (Horuzbeçe), S. C. Cevadzade, (İyne, Bayguş), M. E. Sıdgi, H. S. Gasızmzade, (Hımadüddeve), S. Mensur (Gomuş), Memmedeli Manafzade (Gozbel), E. Ezızmzade (avara ressam), Mir M. Nevres Eskerzade (Gatma), D. Bünyadzade(Müveggeti) vs.

34- Füyûzât:

Haftalık edebi, siyasi, içtimai, jurnal. "Azerbaycan Milli Burjuvaziyasının organı." 16 s. 2000 nüsha. Bakü 1906-1907.

İmtiyaz sahibi H. Zeynelabidin Takiyev, redaktörü Elibey Hüseyinzade, muharrir heyeti H. Zerdabi-Melikov, M. E. Sabir, M. Hadi, H. Cavid, (H. Nahçıvanlı- H. R. Nahçıvani) S. Eskerov (Turhan), İ. T. Musayev, M. H. Gutsi, Seyid Selmasi, E. Hesenzade, R. Efendiyev, E. Faig, H. Sabri Ayvazov, Abdullah Cevdet, Tefvik Fikret, İsmail Gasprinski, Mehemed Vaiz, A. Kemal, R. Mahmud Ekrem, İsmail Safa, Muallim Naci, Abdülhalig Cenneti, Mehmed Emin, M. Teba-Tabai, Müniri, Midhat Paşazade, Taceddin Ümmid, İsmail Heggi, Nigar Osman, Misrze Rehim Fena, R. Efendiyev, Abdülheg Mehranisa Hanım ve başka Müslüman alim ve yazarların eserleri derc olunmuştur.

Füyûzât Batı, Rus, İran ve Osmanlı-Türk edebiyat ve kültür hayatını temsil eden seçme yazıları da sayfalarına taşımıştır.

Füyûzât bedîî, estetik, idealist konsept siyasetin ziddiyetlerine bakmayarak Azerbaycan matbuatı ve edebiyatı tarihinde belli bir yer etmiştir.

35- Hakayık: (Azeri yazılışı ile Hegayig)

Aylık siyasi-içtimai ve edebi jurnal. Bakü 1907.

Mirze Elimehmed Üveysinin naşir ve redaktörlüğünde çıkan "jurnalda İranlı zehmetkeşlerin menafei müdafaa olunmuştur."

36-Hegg Yolu: (Hakk Yolu)

Haftalık siyasi, içtimai, ilmi, fenni, edebi, iktisadi jurnal. 8 s.1000 nüsha, Bakü 1911-1912.

Ü. Hacibeyli (Zevzek), F. Köçerli, A. Divanbeyoğlu, Muallim Naci, G. Garabayov, İ. Melikov, Abbas A. Gayıbov, M.S. Ahundov (Bakılı, Bektaş), M. Mahmutbeyov, E. Hamdi ve başka müelliflerin bedii ve publisist yazıları derc olunmuştur.

"Hegg Yolu jurnalının ideya siyasi istikameti zıddiyetlidir. Bir tereften gabakcıl maarif ve medeniyet müdafa olunur, diğer tereften Türkiye'ye milli hislerin kızıştirilmesine yol verir." "

37- Şeypur:

Haftalık satira jurnalı Bakü 1918-1919.

Redaktörü M. E. Sitgi, naşiri Semed Mensur. "İdeya siyasi istikameti halka zıt Müsavat hükümetine barıştırıcı münasibet göstermiştir." Müellifleri S. Mensur, C. Cabbarlı (Dağlı, Dağlızade) E. Abid (Gozgurabbey) S. Mümtaz, M. E. Sitgi (Şeypur) ve benzer müellifler yazmıştır.

38- Şelale:

Haftalık içtimai, siyasi, edebi, felsefi jurnal. 12 s. 2000 nüsha. Bakü 1912-1913.

Türk yazıcısı Sebribeyzade Halid Hürrembey'in redaktörlüğü ve İsa Bey Aşur Beyov'un naşirliği ile "burjuvaziyanın ve pantürkistlerin seciyevi içtimai siyasi, edebi, felsefi organı olmuştur."¹⁴ Müellifler H. Sabri Bey, M. Tofik, E. Hamdi, V. Hete. A. Çehov, E. Şeref, E. Ezimzade, Hüseyin Tel'et, H. Cavit, Ehmed Hîkmet, M. Ragip, Mehemmed Fuzuli, İsmail Safa, Sekine Mensur, E. Vehbi, N. Kamal, Akif Paşa, Tofik Fikret, Reşit Paşa, Fuad Paşa, Edhem Pertev Paşa, Şünasi, S. Asim, Recaizade Mahmud Ekrem, E. Memduh, Cenap Şahabeddin, Fuad Köprülüzade,

¹⁴ *Bibliyografiya*, s. 28.

Rıza Tofik Bey, M. E. Resulzade, Hafize Hanım, Mehrelnise, Sezai Bey, A. Cevdet, Nigar Hanım, Faik Eli, İsmail Heggi, Eşref, Celal Paşa, Baha Tofik, M. H. Garagözov, A. Şaik ve başkaları.

"Öz ideya siyasi istikametinin Azerbaycan'da inkılabi azadlık hareketına realist edebiyat ve incesanata zıt olmasına bakmayarak **Şelale** gabakcıl Türk Edebiyatından verilen çoklu numuneler"¹⁵ Azerbaycan-Türkiye edebi alakalarını öğrenmek bakımından önemli bir yer tutmaktadır.

39- Şehab-ı Sakıp:

Haftalık jurnal 8 s. 1000 nüsha Bakü 1911. Müdür ve sahibi imtiyazı Eli Abbas Müznip idi.

Müellifler E. müznip (Barige, Sagıp), Bedreddin Seyitzade (Berg), Seyit Hüseyin, E. Gemkusar, Musa Eskerzade, Veli Mikailov, Veli Eyüpzade, E. Ekberov, Rıza İskenderzade ve başkaları.

Jurnalda bedii edebiyat ehemmiyetli yer tutmuş aynı zamanda edebi alakalara dair ilgi çelen yazılar derc edilmiştir. Siyasi meslek itibarıyla liberal- burjuva organıydı.

Sonuç

Azerbaycan matbuatı ülkenin nüfus ve coğrafî cesameti dikkate alınınca oldukça gelişmiş ve canlılık arz etmektedir. Rusya Çarlık döneminde Türkçe yayın için izin vermiyordu. Melikzade Hasan Zerdabi'nin Ekinci'yi çıkarmasıyla bu alana Türkler de girmiş oldu. 19. Asır sonlarında 30 milyon Müslüman Türk ve diğer unsurların yaşadığı Rusya'da hiç Türkçe gazete çıkmaz iken 900 bin Ermeni onlarca gazete ve dergi çıkarıyordu¹⁶ Zerdabi'den sonra Gaspıralı İsmail Bey ve Azeri aydınları devreye girdiler ve gazeteler, mecmua (jurnal), kitaplar vs yayına başladılar.

Burada görüldüğü üzere çok canlı bir dergicilik faaliyeti yaşanmıştır. Adeta her alanda, en çok da edebiyat, politika, sosyoekonomik ve felsefi fikirlere hizmet eden hayli zengin bir matbuat hayatı vardır. Özellikle Azerbaycan basınını araştırırken Türkiye'de görülemeyen üç

¹⁵ *Bibliyografiya*, s. 29.

¹⁶ Bkz. Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, TTK yay. Ankara 1999, s. 65.

husus orada müşahede olunuyor: 1- *Redaktörlük müessesesi*: Fransa ve gelişmiş ülkelerde dillerini her önüne gelenin yanlış ve yetersiz kullanmasına izin vermedikleri biliniyor. Bunun neticesinde her türlü basın-yayın faaliyetinde çok ciddi redaksiyon işi söz konusudur. Azeri Türkleri de Ruslardan bu örneği alarak çok iyi kullanmışlar. Türk basınında yeterli parası olan ve hitap edeceği bir okur kitlesi olduğuna inanan herkes gazete çıkarır. Sahibi vardır, başyazarı veya yazı işleri sorumlusu vardır. Ancak Türkiye'deki birçok ünlü gazetenin redaktörü kimdir bilinmez. 2- *Satirik Yayıncılık*: Azerbaycan'da onlarca "satira jurnalı" yayınlanmıştır. Özellikle Molla Nesreddin'in başlı başına bir mektep olduğu kabul ediliyor. Bu sahada Azerbaycan'ın Türkiye'den ileri olduğu söylenebilir. 3-*Kullanılan dil*: Azeriler Türkiye'deki arı Türkçe / öz dil / Öztürkçe akımına kapılmamıştır. Osmanlıcanın zenginlikleriyle çağdaş dünya dillerinin (onlar için Rusça) imkanlarını, dilin insicamını bozmadan bir araya getirip "muasır" bir dili "inkışaf" ettirmişlerdir. Mesela müellif-muharrir farkını Türkiye'de bugün kimse hatırlamazken orada lise öğrencileri bunu günlük dilde kullanabiliyorlar. Fuzulî'den, Nizamî'den şiirler okuyabiliyorlar. Bahtiyar Vahapzade vaktiyle Türkiye'deki bazılarına Osmanlıca ve Divan Edebiyatı düşmanlıklarından dolayı "yel kayadan ne aparır"¹⁷ demişti. Şimdi onu hatırlıyoruz.

Azerbaycan'ın coğrafi konumu ve ülkede yaşanan ideolojik siyasi iklimin de basın ve dergiler üzerinde etkisi şiddetlice hissedilmiştir. Bazı dergiler Azerbaycan'ın müstakilliği için yayın yaparken, bazıları da önce Çarlığa, sonra da Bolşevik Rusya'sına yakın durmayı istemişler veya öyle görünmüşlerdir. Özellikle Bolşevik yanlısı basın veya Sovyet hakimiyetinin kurulması safhasında bir çok aydın Türkiye'ye ve Türk dünyasındaki kardeşlerine dönük yayın yapan organları "maarifperverliğe ve demokratlığa karşı" ve "zıt" fikirli göstermeye çalışmışlardır. Tabiatıyla totaliter Sovyet idaresi bu yapıyı kendi lehine çevirmiş, basını parti politikası istikametinde kullanmıştır. Ancak bu yazı 1920 sonrasını kapsamadığından Sovyet dönemi hakkında bilgi verememektedir. Sovyet rejiminin basın üzerindeki hakimiyetini sonuçlarıyla birlikte anlamak için Sovyet Dönemi Azerbaycan basını üzerinde yapılan çalışmalara bakılmalıdır. Bugünlerde o dönemi

¹⁷ B. Vahapzade, "Yel Kayadan Ne Aparır", *Varlık*, Şubat 1974.

değerlendiren yayınlar batıda ve Azerbaycan'da günden güne artmaktadır.

Kaynakça

Ahundov, Nazim (Tertib eden), *Azerbaycan Dövri Metbuatı 1832-1920 Bibliyografiya*, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Yay., Bakü, 1987.

Sakal, Fahri, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, TTK Yay., Ankara, 1999.

Vahapzade, B., "Yel Kayadan Ne Aparır", *Varlık*, Şubat 1974.